

УДК 159.9.072.4

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.4-1.22>

І. С. Загурська

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри соціальної та практичної психології
Житомирський державний університет імені Івана Франка

А. В. Добровольська

студентка
Житомирський державний університет імені Івана Франка

СПРИЙМАННЯ ОБРАЗУ ХОРОШИХ БАТЬКІВ ПІДЛІТКАМИ З ПОВНИХ І НЕПОВНИХ СІМЕЙ

У статті аналізуються результати порівняльного дослідження сприймання образу хороших батьків підлітками з повних і неповних сімей. Емпіричне дослідження особливостей сприймання образу хороших батьків у підлітковому віці ґрунтувалося на основі індивідуально-орієнтованого підходу до вивчення особистості. Це дало змогу виявити ціннісні конструкти, які становлять основу образу хороших батьків у підлітків із повних і неповних сімей.

Виявлено, що в образі хороших батьків в уявленні підлітків із неповних сімей однаковою мірою представлені конструкти моральнісного (наприклад, «доброта», «ввічливість») і діяльнісного (наприклад, «турботливість», «працьовитість») змісту. Критерієм зарахування конструктів до моральнісних чи діяльнісних є їх змістове наповнення підлітками. В образі хороших батьків в уявленні підлітків із повних сімей переважають конструкти діяльнісного змісту (наприклад, «спілкування», «працьовитість»); конструкти моральнісного змісту («розуміння», «любов») представлені меншою мірою.

Для обох груп досліджуваних є актуалізована неповною мірою задоволена потреба в любові, увазі й турботі з боку членів родини. На думку підлітків, стосунки з батьками більше наповнені тим, «як правильно», і позбавлені «того, що хочеться душі, просто так». Крім цього, на думку досліджуваних, якщо батьки дають гроші, це ще не означає, що вони готові прийти на допомогу та підтримати в складній ситуації. Підлітки як із повних, так із неповних сімей мають потребу в допомозі й емоційній підтримці.

Відмінним в уявленні про образ хороших батьків у підлітків із повних і неповних сімей є тлумачення конструкту «доброта». Підлітки з неповних сімей наповнюють його діяльнісним змістом із негативною валентністю («якщо дають гроші, то добрі»), а в уявленні підлітків із повних сімей цей конструкт має моральнісне наповнення та позитивну валентність («можуть обійняти»). Перспективою подальших досліджень може бути порівняльний аналіз гендерних відмінностей сприймання образу хороших батьків у підлітковому віці.

Ключові слова: образ батьків, конструкти моральнісного змісту, конструкти діяльнісного змісту, повна сім'я, неповна сім'я, підлітковий вік.

Постановка проблеми. Підлітковий вік є визначальним для розвитку особистості й важливим для формування гармонійних взаємин із соціальним оточенням. У цей період диференціюється уявлення про власне «Я», розширюється уявлення про «Я-образ» інших людей, які становлять близьке оточення підлітків. Взаємини з батьками є одним із важливих чинників розвитку особистості підлітків. Значною мірою гармонійність і конструктивність цих взаємин залежать від того, як діти сприймають образ хороших батьків.

У працях О.О. Бодальова простежується думка, що образ дорослого, у тому числі батьків, сприймається підлітками не як образ іншого, а як образ себе, який представлений у часовій перспективі, як певна форма усвідомлення дитиною наявності в себе якостей дорослого. На його думку, брак

знань чи спотворене тлумачення інформації про когось із батьків є однією з причин деструктивного узагальненого образу батьків [3].

А.В. Петровський підкреслює, що чинниками формування образу значимого іншого можуть бути уявлення про особливості взаємодії з ним; уявлення про себе; ставлення до себе й іншого [8]. Образ батьків (позитивний чи негативний) у підлітковому віці також залежить від задоволення чи ігнорування батьками основної, провідної потреби підлітків у самостійності та особистісній автономії.

Актуальним є питання вивчення особливостей дитячо-батьківських взаємин і сприймання образу батьків підлітками з неповних сімей. У Законі України «Про охорону дитинства» зазначається, що неповна сім'я – сім'я, що складається з матері або батька й дитини (дітей) [10].

У низці досліджень проблеми дитячо-батьківських взаємин у неповній сім'ї підкреслюється, що уявлення про образ батьків у підлітків із неповних сімей є дещо ускладненим через відсутність можливості безпосередньої взаємодії з тим із батьків, хто проживає окремо. У такому випадку образ батька або матері формують стереотипні уявлення. Часто такий образ є деформованим і не відповідає реальності (А.Д. Андреева [1], І.Ф. Дементьева [4], Л.В. Повалій [9]).

Роль наслідування у формуванні образу хороших батьків підкреслює також Л.Ф. Фомічова. Безпосереднє засвоєння досвіду батьківської сім'ї зумовлює визначення моральних критеріїв, за якими особистість оцінює себе й інших [12]. Загалом образ батьків у свідомості підлітків – складне інтегративне утворення, що відображає зміст ціннісно-сислової сфери особистості (Е.О. Сомогаєва) [11].

Відповідно до поставленої проблеми, діагностично валідним є суб'єктно-ціннісний підхід до дослідження особистості (О.Л. Музика). «Особистісні цінності – це сформовані в процесі вирішення життєвих завдань і закріплені в ціннісному досвіді людини уявлення про індивідуальні способи й соціальні умови задоволення базових особистісних потреб» [6, с. 469]. До структури ціннісної свідомості входять моральнісні та діяльнісні цінності [6].

Якісний аналіз змістового наповнення образу хороших батьків у підлітків, які виховуються в повних і неповних родин, дав змогу виокремити проблемні моменти й ресурсні можливості у взаємодії між батьками та дітьми.

Мета статті – дослідити змістове наповнення образу хороших батьків у підлітків із повних і неповних сімей.

Виклад основного матеріалу. В основі емпіричного вивчення особливостей сприймання образу хороших батьків підлітками лежать теоретичні положення суб'єктно-ціннісного підходу до розвитку особистості (О.Л. Музика); загальнотеоретичні основи психосемантичного підходу до аналізу індивідуальної свідомості (О.Ю. Артем'єва [2], В.Ф. Петренко [7]) та основні положення теорії особистісних конструктів (Дж. Келлі [5]).

Загальна вибірка становила 45 учнів п'ятих класів (20 учнів із неповних сімей і 25 учнів із повних сімей). Процедура дослідження сприймання образу хороших батьків учнями підліткового віку включала **п'ять етапів**:

Перший етап – заповнення спеціально розробленого бланку, де кожен досліджуваний виділяє 10 якостей, які, на його думку, мають характеризувати хороших батьків. Навпроти кожної якості прописується її особистісне тлумачення досліджуваним.

Другий етап – дослідник визначає перелік конструктів (від 10 до 15), що в заповнених бланках зустрічаються найчастіше.

Третій етап – визначений перелік конструктів пропонується кожному досліджуваному, який оцінює рівень їх значимості в структурі образу хороших батьків за 15-бальною шкалою.

Четвертий етап – дослідник складає матрицю «підлітки з неповних/повних сімей X якості хороших батьків» (у рядках – досліджувані, у стовпчиках – їхні оцінки за рівнем значимості кожного конструкта).

П'ятий етап – факторний аналіз та інтерпретація отриманих даних.

Особливості семантичного простору образу хороших батьків у підлітків із неповних родин

У результаті факторного аналізу методом головних компонент виділилося 5 факторів, що пояснюють 81,31% дисперсії (рис. 1).

Основу *першого фактора* (28,78% дисперсії) становлять конструкти позитивного полюсу: «турботливість» (0,82), «доброта» (0,67) – і конструкти негативного полюсу: «терплячість» (-0,88), «ввічливість» (-0,57), «працьовитість» (-0,53). Ураховуючи семантику виокремлених конструктів, можемо назвати цей фактор як «безумовне прийняття й турбота».

Другий фактор «допомога, розуміння» (20,16% дисперсії) становлять конструкти позитивного полюсу: «щедрість» (0,77), «розум» (0,79) – і негативного полюсу: «любов» (-0,61), «розуміння» (-0,81), «допомога» (-0,82).

Третій фактор «довірливі взаємини» (15,37% дисперсії) визначається конструктом негативного полюсу: «щирість, чесність» (-0,90) – і конструктом позитивного полюсу: «спілкування» (0,69).

Четвертий фактор (9,53% дисперсії) утворений діяльнісним конструктом негативного полюсу «сміливість» (-0,96). «Сміливість» пояснюється досліджуваними як «здатність батьків захистити своїх дітей». Однак негативна валентність конструкту певною мірою нівелює значимість для досліджуваних цієї якості хороших батьків. Можливо, якість «сміливість» виступає радше бажаною, ніж реальною характеристикою батьків.

П'ятий фактор «емоційна близькість, оптимізм» (7,45% дисперсії) утворений конструктом позитивного полюсу «чуйність» (0,71) і конструктом негативного полюсу «почуття гумору» (-0,90).

Загалом у структурі образу хороших батьків для підлітків із неповних сімей значимими є особистісні характеристики, що описують моральнісні («доброта», «ввічливість», «терплячість», «любов», «розуміння», «щирість, чесність», «чуйність») і діяльнісні («турботливість», «працьовитість», «щедрість», «розум», «допомога», «спілкування», «сміливість», «почуття гумору») якості.

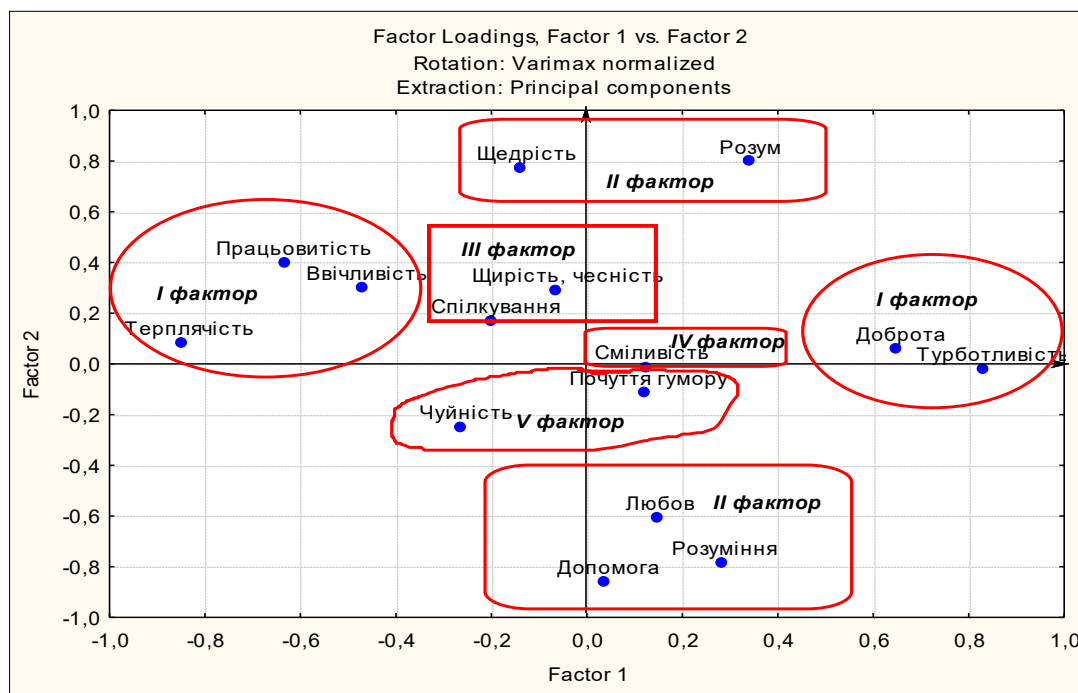

Рис. 1. Факторно-семантичне поле сприймання образу хороших батьків підлітками з неповних сімей

Взаємозумовленими є такі конструкти, як «працьовитість» і «ввічливість»; «працьовитість» і «терплячість»; «терплячість» і «ввічливість»; «турботливість» і «доброта»; «щедрість» і «розум»; «розуміння» та «допомога».

Взаємовиключними є такі конструкти, як «доброта» і «працьовитість»; «доброта» й «ввічливість»; «доброта» й «терплячість»; «турботливість» і «терплячість»; «любов» і «розум»; «щедрість» і «розуміння»; «щедрість» і «допомога»; «розум» і «розуміння»; «розум» і «допомога»; «чуйність» і «почуття гумору».

Виявлена *конфліктна неузгодженість* між виділеними конструктами, ймовірно, пов'язана з усвідомленням підлітками реальних і бажаних якостей батьків. Тому такі якості, як «працьовитість», «ввічливість», «терплячість», «любов», «допомога», «розуміння», «щирість, чесність», «сміливість», «почуття гумору», виступають швидше як ідеальні, бажані характеристики, які хотіли б бачити ці досліджувані у своїх рідних.

Крім того, *парадоксальна взаємовиключність* між окремими конструктами, наприклад, між конструктами «чуйність» («прислухаються до мене», «завжди розуміють і підтримають», «не кричать», «ніжні, лагідні», «розуміють мій настрій») і «почуття гумору» («можуть розвеселити, коли сумно, нудно», «вміють гарно жартувати», «розуміють жарти», «грають із тобою у веселі ігри»), також є ознакою наявності фантомних, бажаних характеристик хороших батьків.

Специфіка семантичного простору образу хороших батьків у підлітків із повних родин

У результаті факторного аналізу методом головних компонент виділили 6 факторів, які пояснюють 78,95% дисперсії (рис. 2).

Основа *першого фактора* (25,24% дисперсії) становлять конструкти негативного полюсу: «спілкування» (-0,86), «розуміння» (-0,81) – і конструкт позитивного полюсу «доброта» (0,63). Ураховуючи семантику виокремлених конструктив, можемо назвати цей фактор «міжособистісні взаємини».

Другий фактор (14,76% дисперсії) становлять конструкт негативного полюсу «любов» (-0,88) і конструкт позитивного полюсу «розум» (0,73). Семантика виокремлених конструктив дає змогу назвати цей фактор «безумовне прийняття, обізнаність».

Третій фактор «толерантне ставлення» (12,85% дисперсії) становлять конструкти негативного полюсу «терплячість» (-0,90) і «ввічливість» (-0,67).

Четвертий фактор «емоційна близькість, оптимізм» (10,58% дисперсії) становлять конструкт позитивного полюсу «почуття гумору» (0,90) і конструкт негативного полюсу «чуйність» (-0,86).

П'ятий фактор «щедрість, допомога» (8,51% дисперсії) становлять конструкти негативного полюсу: «щедрість» (-0,87), «щирість, чесність» (-0,67) – і конструкти позитивного полюсу: «сміливість» (0,48), «допомога» (0,69).

Шостий фактор «турбота» (6,99% дисперсії) становлять конструкти діяльнісного змісту з негативною валентністю «працьовитість» (-0,88) і «турботливість» (-0,45).

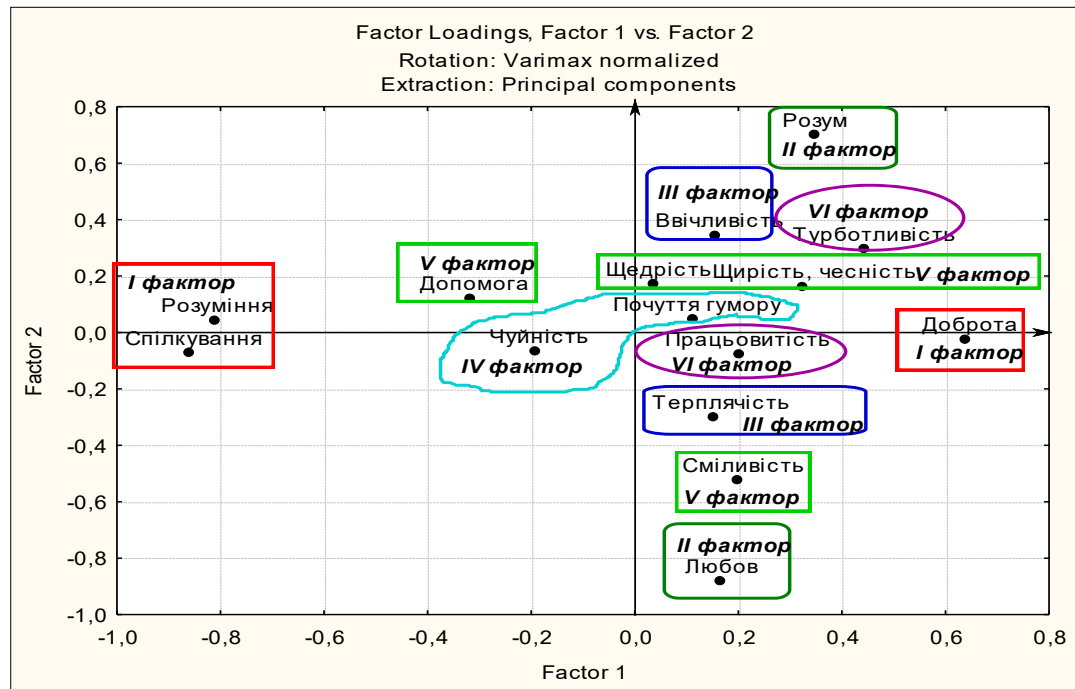

Рис. 2. Факторно-семантичне поле сприймання образу хороших батьків підлітками з повних сімей

Загалом у структурі образу хороших батьків для підлітків із повних сімей значимими є особистісні характеристики, що описують моральнісні («розуміння», «любов», «терплячість», «ввічливість», «чуйність», «щирість, чесність», «допомога») та діяльнісні («спілкування», «доброта», «розум», «почуття гумору», «щедрість», «сміливість», «працьовитість», «турботливість») якості.

Взаємозумовленими є такі конструкти, як «спілкування» та «розуміння»; «терплячість» і «ввічливість»; «щедрість» і «щирість, чесність».

Взаємовиключними є такі конструкти, як «розуміння» та «доброта»; «любов» і «розум»; «почуття гумору» та «чуйність»; «щедрість» і «допомога»; «щирість, чесність» і «сміливість»; «щирість, чесність» і «допомога».

Виявлена *конфліктна неузгодженість* між виділеними конструктами, ймовірно, пов'язана з усвідомленням підлітками реальних і бажаних якостей батьків. Тому такі якості, як «спілкування», «розуміння», «любов», «терплячість», «ввічливість», «чуйність», «щедрість», «щирість, чесність», «працьовитість», «турботливість», виступають швидше як ідеальні, бажані характеристики, які хотіли б бачити підлітки у своїх рідних.

Висновки. Емпіричне дослідження особливостей сприймання образу хороших батьків у підлітковому віці ґрунтувалося на основі індивідуально-орієнтованого підходу до вивчення особистості. Це дало змогу виявити ціннісні конструкти, що становлять основу образу хороших батьків у підлітків із повних і неповних сімей.

Виявлено, що в образі хороших батьків в уявленні підлітків із *неповних сімей* однаковою мірою представлені конструкти моральнісного («доброта», «ввічливість», «терплячість», «любов», «розуміння», «щирість, чесність», «чуйність») і діяльнісного («турботливість», «працьовитість», «щедрість», «розум», «допомога», «спілкування», «сміливість», «почуття гумору») змісту. Критерієм зарахування конструктів до моральнісних чи діяльнісних є їх змістове наповнення підлітками.

В образі хороших батьків в уявленні підлітків із *повних сімей* переважають конструкти діяльнісного змісту («спілкування», «доброта», «розум», «почуття гумору», «щедрість», «сміливість», «працьовитість», «турботливість»); конструкти моральнісного змісту («розуміння», «любов», «терплячість», «ввічливість», «чуйність», «щирість, чесність», «допомога») представлені меншою мірою.

Спільним для підлітків із повних і неповних сімей є зарахування конструктів «ввічливість», «терплячість», «любов», «розуміння», «щирість, чесність», «чуйність» до моральнісних, а конструктів «спілкування», «розум», «почуття гумору», «щедрість», «сміливість», «працьовитість», «турботливість» до діяльнісних.

Як у підлітків із повних сімей, так і в підлітків із неповних сімей конструкт моральнісного змісту «любов» має негативну валентність, а конструкт діяльнісного змісту «розум» – позитивну, для обох груп досліджуваних конструкти «любов» і «розум» є взаємовиключними. Іншими словами, для дітей є актуалізована неповною мірою задоволена потреба в любові, увазі й турботі з боку членів

родини. На думку підлітків, стосунки з батьками більше наповнені тим, «як правильно», і позбавлені «того, що хочеться душі, просто так».

Взаємовиключними для обох груп досліджуваних також є конструкти «чуйність» і «почуття гумору». Тобто, на думку досліджуваних, батьки з гарним почуттям гумору, які вміють жартувати, із якими можна весело провести час, не завжди будуть виявляти чуйність до своїх дітей, розуміти їхні почуття та настрої, і, навпаки, батьки, які розуміють емоційний стан, підтримують, дослухаються до думки своїх дітей, не завжди можуть розвеселити, підняти настрої, допомогти весело й цікаво провести час. При цьому в підлітків із неповних сімей конструкт «почуття гумору» має негативну валентність, а конструкт «чуйність» – позитивну, на противагу цьому, у підлітків із повних сімей конструкт «чуйність» має негативну валентність, а конструкт «почуття гумору» – позитивну.

Показники кореляційних і семантичних зв'язків між конструктами «щедрість» і «допомога» свідчать про помірний обернений зв'язок і їх взаємовиключність. Тобто, на думку досліджуваних, якщо батьки є щедрими, дають гроші, то це ще не означає, що вони готові прийти на допомогу та підтримати в складній ситуації. У підлітків із повних і неповних сімей конструкти «щедрість» і «допомога» розташовані на різних полюсах, імовірно, це пов'язано з усвідомленням наявних і бажаних характеристик, які підлітки хотіли б бачити у своїх батьках.

Відмінним в уявленні про образ хороших батьків у підлітків із повних і неповних сімей є тлумачення конструкту «доброта». Підлітки з неповних сімей наповнюють його діяльнісним змістом із негативною валентністю («якщо дають гроші, то добрі»), а в уявленні підлітків із повних сімей цей конструкт має моральнісне наповнення та позитивну валентність («можуть обійняти»).

Проведене дослідження не претендує на вичерпний аналіз усіх аспектів проблеми сприймання образу хороших батьків підлітками. Перспективою подальших досліджень може бути порівняльний аналіз ґендерних відмінностей сприймання образу хороших батьків у підлітковому віці.

Література:

1. Андреева Т.В. Психология современной семьи : монография. Санкт-Петербург : Речь, 2005. 436 с.
2. Артемьева Е.Ю. Основы психологии субъективной семантики. Москва : Смысл, 1999. 350 с.
3. Бодалев А.А. Восприятие и понимание человека человеком. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1982. 200 с.
4. Дементьева И.Ф. Негативные факторы воспитания детей в неполной семье. *Социологические исследования*. 2001. № 11. С. 108–118.
5. Келли Дж. Теория личности (теория личных конструктов). Санкт-Петербург : Речь, 2000. 249 с.
6. Музика О.Л. Основні поняття суб'єктно-ціннісного аналізу розвитку особистості. *Професійно-орієнтовані завдання з психології* : навчальний посібник / за ред. О.Л. Музики. 3-тє вид., перероб. і доп. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. С. 465-500.
7. Петренко В.Ф. Основы психосемантики. 2-е изд., доп. Санкт-Петербург, 2005. 480 с.
8. Петровский А.В. Трехфакторная модель значимого другого. *Вопросы психологии*. 1991. № 1. С. 7–18.
9. Повалій Л.В. Специфіка батьківсько-дитячих взаємин у сучасній сім'ї. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2012. № 1. С. 233–240.
10. Про охорону дитинства : Закон України від 07.11.2017 № 2180-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 03.07.2019).
11. Самотаєва Е.О. Особливості взаємин батьків з підлітками у сучасних сім'ях. *Проблеми сучасної психології* : збірник наукових праць. 2013. № 1. С. 647–658.
12. Фомичева Л.Ф. Образ родителей и представленность отношений с ними у подростков. *Психологическая наука и образование*. 2005. № 3. С. 26–40.

Zahurska I. S., Dobrovolska A. V. The image of good parents in conscious of adolescents from two-parent and one-parent families

The article analyzes the results of a comparative study of the perception of the image of good parents of adolescents from two-parent and one-parent families. An empirical study of the characteristics of the perception of the image of good parents in adolescence was based on an individual-oriented approach to the study of personality. This allowed us to identify the value constructs that form the basis of the image of good parents among adolescents from two-parent and one-parent families.

It has been revealed that in the image of good parents in the conscious of adolescents from one-parent families both constructs of moral (for example, "kindness", "politeness") and activity (for example, "caring", "hardworkingness") content are represented. The criterion for attributing constructs to moral or activity sphere is their content filling by adolescents. In the image of good parents in the conscious of adolescents from two-parent families, the constructs of activity (for example, "communication", "hardworkingness") content predominate; constructs of moral ("understanding", "love") content are represented to a lesser extent.

For both of examined groups there is an actualized need for love, respect and care from family members which is not fully met. To adolescents` mind, relationships with parents are more filled with "what is right" and lacking "what is desired just as it is".

In addition, to examined persons` mind, if parents give money, this does not mean that they are ready to help and support in a difficult situation. Adolescents from both two-parent and one-parent families need help and emotional support.

The difference in the image of good parents between adolescents from two-parent families and their age-mates from one-parent families is the interpretation of the construct "kindness". Adolescents from one-parent families fill it with activity content with a negative valence ("if they give money, they are good"), and in the conscious of adolescents from two-parent families this construct has moral content and positive valence ("can give a hug"). The prospect of further research may be a comparative analysis of gender differences in the perception of the image of good parents in adolescence.

Key words: *image of parents, constructs of moral content, constructs of activity content, two-parent family, one-parent family, adolescent age.*